

M. Császár Zsuzsa*–Kolutáczi Andrea:**
Baranya megye és Tuzla kanton társadalmi-gazdasági változásainak
összehasonlító elemzése***

Abstract

This essay is about a comparison of two smaller regions, which are disadvantageous districts for the home countries. The basis of comparison was the parallel past and profile.

Discovering the internal problems of Baranya and Tuzla Counties can yield practical results for the members of economy, politics and higher education. Tighter collaboration may effect the abatement of the peripheral situation of the area. It could also boost the euroregional mentality and strengthen the regions' position between the EU and the Balcan territory by increasing the fascination. Our aim is to discover the tendencies of development, to assign additional functions of the societal-economical-educational and cultural co-operation.

Bevezetés

Bosznia-Hercegovina jövőjét sokan az Európai Unióhoz való csatlakozásban látják, ami hosszadalmas folyamat lesz. Magyarország – azon belül is a Dél-dunántúli Régió – az Unió balkáni peremvidékén segítő szerepet vállalhat ebben. Tuzla kanton (földrajzi elhelyezkedéséből adódóan) a dél-dunántúli regionális külkapcsolati stratégia egyik fontos eleme, társadalmi-gazdasági viszonyainak vizsgálata, többszempontú megismerése segítheti a két terület között már meglévő, de egyelőre gyenge intenzitású gazdasági, oktatási, kulturális együttműködés szorosabbra vonását, új projektek kidolgozását.

Az 1990-es évek elején Magyarország és Bosznia-Hercegovina társadalmi-gazdasági viszonyaiban jelentős változások történtek. Ahogy Magyarország, úgy Bosznia-Hercegovina is korábban hagyományosan ipari-ágrár gazdasággal rendelkezett, amely befolyással bírt a területi egységek funkciójára és külső megjelenésére is. 1991 után mindkét állam – különböző okokból ugyan – struktúraváltást élt meg, amelyet hasonló társadalmi változások kísértek.

1. táblázat. Baranya megye és Tuzla kanton alapvető adatai

Megnevezés	Baranya megye	Tuzla kanton
Tertület	4486 km ²	2649 km ²
Az ország területének %-a	5%	5%
Lakosságszám	404 000	502 862
Az ország összlakosságának %-a	4%	13%
Népsűrűség	70 fő/km ²	186 fő/km ²
Települések száma	301	–

Forrás: Baranya megye Statisztikai Évkönyve 2006. KSH Pécsi Igazgatóság, Pécs, 2007. és Tuzlanski kanton u brojkama. Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2006. alapján szerk. Kolutáczi, A. 2008.

* Egyetemi docens, PhD – PTE TTK Földrajzi Intézet.

** PhD-hallgató – PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola.

*** A tanulmány a 61432. számú OTKA támogatásával készült.

Tanulmányunkban a Baranya megyében és Tuzla kantonban 1991 után zajló társadalmi-gazdasági változások és azok következményeinek összehasonlító vizsgálatára vállalkoztunk. Habár Magyarország és Bosznia-Hercegovina különböző társadalmi-gazdasági feltételek mellett fejlődött, mindkét állam célja a korszerű gazdasági működés biztosítása, amely új munkahelyek teremtését és gyorsabb regionális fejlődést tehet lehetővé mindkét országban.

Célunk feltárni azokat a tendenciákat, amelyek mentén e két, átalakulóban lévő régió modernizációja végbemehet, valamint kijelölni a további társadalmi-gazdasági-oktatási-kulturális együttműködés területeit.

1. Baranya megye

A Horvátországgal határos Baranya, Somogy és Tolna megyéket felölelő Dél-dunántúli Régiót gyakran nevezik Magyarország „déli kapujának”. A térség természeti adottságai változatosak, éghajlata kedvező, természeti erőforrásokban igen gazdag, a turizmus feltételei kiválóak. A fenti előnyök ellenére azonban a Dél-dunántúli Régió mind országos, mind nemzetközi összehasonlításban a fejletlenebbek közé sorolható. Ennek egyik oka a régió nagy részének rossz megközelíthetősége a külföldi és hazai gazdasági centrumokból, valamint a határmenti fekvés, ami a történelem során kialakult elszigeteltség miatt fékezte a régió fejlődését. A Dél-dunántúli Régió gazdaság fejlődése szempontjából az egyik legnagyobb gondot megközelíthetősége jelenti. A térség külső elérhetősége minden irányból kedvezőtlen. A régió és potenciális központja, Pécs kiesik az európai és interregionális közlekedési főáramokból, ezzel egy lassan és nehezen megközelíthető belső perifériává válhat. A régió közlekedési peremhelyzetét jelentősen rontja a gyorsforgalmi utak teljes hiánya, autópálya (egyetlen egy a régió északi határát érinti egy rövid szakaszon) viszont jelenleg nem halad át a régió annak ellenére, hogy a hazánkat érintő öt szárazföldi helsinki korridor közül két közúti (az V. és V/c) is érinti a Dél-Dunántúlt.

Ha röviden értékelni kívánjuk a térség gazdasági potenciálját és viszonyított fejlettségét, akkor azt mondhatjuk, hogy a régió versenyképességi adottságai nem rosszak, a közlekedési peremhelyzet azonban egyelőre komoly fejlődési korlát.

1.1. A megye rendszerváltás előtti helyzete

Az 1950-es évektől Baranyát – az elsősorban a feketeköszén- és uránérc-bányászatra épülő – nagyfokú iparosítás jellemezte. Ennek egyik következménye az erőteljes urbanizáció és a falvak népességének csökkenése.

Az erőltetett iparosítás stratégiai programja révén látványos mennyiségi eredmények születtek különösen a nehézipar területén. Komló iparában kiugróan megmutatkozott a változás, de nagy reményeket fűztek a pécsi bányászathoz (főleg az uránbányászathoz) is. Az új típusú iparosítási program részeként meginduló telephelyiparba számos baranyai település is bekapcsolódott – mint Mohács, Szigetvár, illetve Komló – elsősorban könnyűipari és gépipari ágazatokban. A gazdaságpolitika egyetlen pozitívumaként az iparban foglalkoztatottak száma látványosan emelkedett, különösen a bányászat területén. Ez a fogyasztóképes keresletet is növelte, lakótelepek sora épült, az építőipar is fellendült, de a kereskedelemben is tettenérhető volt a pozitív változás.

Az extenzív iparosítás mellett kevesebb fejlesztés koncentrált a mezőgazdaságra és a szolgáltatásokra. A korábban domináns kisvállalati szektort felszámolták. A megye mezőgazdasága a szövetkezeti mozgalom révén átalakult, néhány nagyobb központ határozta meg arculatát, mint a bolyi Mezőgazdasági Kombinát, jelentősen csökkent az agráriumban

foglalkoztatottak száma, pedig a kollektivizálásig a térségben kiemelkedő szerepe volt a mezőgazdaságnak.

A tervgazdaság időszakában a megye arculatát jórészt a központi döntések határozták meg. Ennek egyik következménye, hogy nem alakulhatott ki olyan ipari kultúra, amely szerves fejlődés eredményének lett a termése, és hosszú távon is meghatározhatta volna a térség fejlődését. Ebből fakadt részben az is, hogy a rendszerváltozást megelőző években már megmutatkoztak az ipari szerkezetváltozás első jelei. S a rendszerváltással együtt járó változások komoly visszaesést okoztak a gazdaságban (bánya- és üzembezárások), amit csak fokozott az elhúzódnó délszláv válság. A megye, a régióval egyetemben a legalacsonyabb exportpotenciált mutatta, a kitöréshez szükséges innovatív ágazatok háttéréül szolgáló vállalati kutatóhelyek bezártak, a K + F-ráfordítások az országos átlag egyharmadára estek vissza (Hajdú Z. 2006). A kibontakozó ipari válság megoldására azonban a kormányzat megoldási alternatívát nem dolgozott ki, úgyszólván magára hagyta a megyét, ezzel a folyamatos lecsúszás felé sodorva a térséget.

1.2. Napjaink tendenciái

Baranya megye gazdasága a fentebb említett struktúraváltás és az egyre mélyülő gazdasági válság hatására nem tudott talpraállni, de nem volt látványos lemaradása, viszont a 2000-es évektől folyamatosan az ország centrumtérségeitől való leszakadás jeleit mutatja. A Dél-dunántúli Régióval egyetemben egyre lejjebb csúszik, süllyedő tendenciát mutat. Lakónépessége is 1980 óta folyamatosan csökken, a demográfiai adatok országos összehasonlításban is kedvezőtlenek (magas halálozási arány, alacsony születési szám, nagyfokú migráció).

2. táblázat. Területi, népességi, népmozgalmi összehasonlító adatok, 2006

Megnevezés	Baranya megye	Dél-Dunántúl	Ország
Terület (km ²)	4429	14 169	93 029
Lakónépesség az év végén (ezer fő)	398,2	967,7	10 066,2
Foglalkoztatási arány (%)	47,9	47,1	50,9
Munkanélküliségi ráta (%)	7,6	9,0	7,5
Egy lakosra jutó GDP (ezer Ft)	1586	1 517	2 186
Ezer lakosra jutó regisztrált vállalkozás	111	109	118
Ipari termelés volumenindexe (előző év = 100,0)	99,3	97,7	110,2
Egy lakosra jutó ipari termelés (ezer Ft)	734,5	841,4	1 901,1
Ezer lakosra jutó kereskedelmi szállásférőhely	28	58	31
Tízezer lakosra jutó vendéglátóhely	58	68	56
Ezer lakosra jutó személygépkocsi	283	284	293
Ezer lakosra jutó távbeszélő-fővonal	319	311	334

Forrás: KSH Baranya megyei évkönyv 2007.

A leszakadás egyik oka közlekedési peremhelyzete. A nagytérségi infrastruktúrák (autópálya hiánya, vasúti pályák viszonylagos fejletlensége, az alacsonyrendű utak állapota) fejletlensége hozzájárul a megye jelenlegi, hátrányosnak mondható gazdasági és társadalmi pozíciójához. Ugyan a gazdaságban a szerkezeti változások végbementek, gyakorlatilag megszűnt a kitermelői és a feldolgozóipar, a tercier szektor térnyerésének vagyunk tanúi, illetve a nagyvállalati formát felváltották a kis- és közepes vállalkozások, mégsem sikerül elmozdulni a holtpontról. Az újraparosodás a különféle kísérletek ellenére sem indult el a megyében. Az egy lakosra jutó GDP-ben a megye a 11–12. helyet foglalja el, ami országos átlag körüli eredmény, de mindezek mögött nyilvánvalóan Pécs megyén belüli túlsúlya, és

a kilencvenes évek közepétől jellemző terciarizáció áll. Egyes szakértői vélemények szerint a terciarizáció előrehaladása azonban kifulladásra, ha nincs mögötte megfelelő kereslet.

A munkanélküliség még mindig komoly hátránya a fejlődésnek, az 1997-es 9%-ról ugyan 2000-re 7,1%-ra csökkent, de még 2007-ben is e körül mozog. A megye kistérségei közül háromban, amelyek egyébként az ország leghátrányosabb kistérségei közé sorolhatók – Sellyei, Sásdi, Szigetvári – a legmagasabb a munkanélküliség. Ez részben a fenti kistérségekben az országos átlagnál magasabb arányban jelenlévő roma lakosság alacsony iskolai végzettségének is köszönhető (lásd 2. táblázat).

A problémák közé sorolható, hogy a külföldi tőke elkerüli a térséget. Többségében a kereskedelem terén jelentek meg a külföldi befektetők, emellett csak néhány közüzemi szolgáltatásban (DÉDÁSZ, DDGÁZ, Pécsi Vízmű), kisebb mértékben az élelmiszer-feldolgozásban, az energiatermelésben és cementiparban vannak jelen.

A megye nagyvállalatai elsősorban hazai piacra termelnek, az exportpotenciál minimális, kivétel a Pécsen működő Elcoteq üzem. A kis- és közepes vállalkozásokat a tőkeszegénység jellemzi. Jórésztük kényszer szülte mikrovállalkozás, az adatok szerint kétharmaduknak nincs alkalmazottja.

A mezőgazdaság a rendszerváltás utáni mélypontot követően lassan magára talált, gabonatermesztés, állattartás mellett néhány felfejlődő ágazattal, mint a szőlő- és bortermelés országos híre is szert tett (villányi vörösbort, mecsekaljai és mohácsi-bólyi fehérbor út).

A megye sorsa leginkább Pécs gazdaságának újbóli fellendülésétől függ, másodlagos gazdasági tengely a Mohács, Szigetvár, Komló alkotta városhármasság, amelyből jelenleg Mohács fejlődése biztató. Kistérségi tekintetben egyre jobban tettenérhető a megye két részre szakadása: a viszonylag kiegyensúlyozottan fejlődő pécsi, pécsváradi, mohácsi-bólyi kistérségekre és a fejletlenebbekre, itt is differenciáltan, hiszen a már említett három leghátrányosabb kistérség a sor végén kullog (Baranya Megye Területfejlesztési Programja, 2003).

1.3. Baranya megye központja, Pécs

Baranya megye fejlesztési irányának kijelölését mai napig meghatározza az a tény, hogy a II. világháborút követő években felgyorsuló ipari és városi fejlődéssel büszkélkedő Pécs a rendszerváltás után nehéz helyzetbe került. A keleti piacok beszűkülése és a korszerűtlen technika miatt a bányai üzemek bezárása elkerülhetetlenné vált, komoly elbocsátásokra került sor. Mindez jelentős visszaesést eredményezett a város ipari termelésében, és számottevő mértékű munkanélküliséget hozott. Az 1990-es évek délszláv háborúja további negatív hatást fejtett ki a városra. Mindezek következtében nagymértékű szerkezetváltás zajlott, illetve jelenleg is zajlik a város gazdaságában. Pécs erőssége a hagyományokban gazdag ipari kultúra, a feldolgozóipari fejlesztési alapok, és a terciér szektor magas aránya. Az információs társadalom és gazdaság kiépítéséhez kedvező feltételekkel rendelkezik. Napjainkban Pécs a vidéki Magyarország legnagyobb közép- és felsőfokú oktatási, valamint kulturális központja, emellett egyre növekvő nemzetközi funkciókkal bír. Ugyanakkor rossz megközelíthetősége miatt a többi potenciális régióközponttal szemben óriási hátrányban van, elérhetőségben mind távolabb kerül a magyar és az európai centrumoktól. Ahogy Baranya megye kapcsán már fentebb utaltunk rá, a külföldi tőke, a befektetők elkerülik a térséget, a nagy reményekkel kecsegtető innováció-orientált újraiparosításban is fontos tényező a jó megközelíthetőség. Változás, a régió hátrányos helyzetének felszámolása a közlekedés átalakítása, fejlesztése nélkül nem mehet végbe. Jelenleg is folyik a térségben az M6-os autópálya baranyai szakaszának építése, a várhatóan 2010-re elkészülő út a fővárost köti össze a horvát határral, ezzel a megye és Pécs elérhetetlensége és elzártsága egyaránt megszűnhet.

A lassan meginduló terciarizáció folyamatába szervesen épül be a multifunkcionális pécsi felsőoktatás, mely a 2000. évi integrációt követően a térség, a megye szellemi potenciálját meghatározó elemmé lépett elő, a regionális kapcsolatok motorja lett. A Pécsi Tudományegyetem a foglalkoztatottak létszáma alapján a város és a régió egyik legnagyobb, egyben – a felhalmozott szellemi vagyonával – legjelentősebb tudásbázisú intézménye. Az egyetem képzési szerkezetének bővítése, oktatási spektrumának kiterjesztése és a kutatás-fejlesztés kiszélesítése által a megye jelentős gazdasági szereplőjévé lépett elő. A városhoz és a régióhoz sok szálon szervesen kapcsolódó egyetemnek is érdeke a város gazdasági fejlődése, az ehhez való hozzájárulás. Ehhez elengedhetetlen az egyetemi tudásbázis szellemi javainak piacra juttatása, mert csak akkor lehet komplex regionális fejlesztést megvalósítani, ha ez a folyamat és az információs sztrádák aktivizálása megtörténik. Ez a folyamat az utóbbi 3–4 évben elindulni látszik, új innovációs programok ösztönözhetik a változásokat. Ilyen új kitörési lehetőségeket képez a versenyképességi pólus/életminőségi pólus pályázat, melyben az egyetem a három főirány mentén több programmal vesz részt. Az egészségipar fejlesztésének támogatására egy Egészségipari Tudásközpont, egy Mozgásszervi Klinikai Központ és egy Pécsi Parasport Centrum létrehozása a cél. A környezetipar fejlesztését egy Alkalmazott Versenyképességi Stratégiai Kutatóközpont felállításával, a kulturális ipar kiépítését pedig egy Kreatív Kutatási és Kísérleti Központ kialakításával segíti az intézmény. Emellett a PTE egy Science Building építésére vonatkozó nagy európai projektet is elnyert, amelyben a K + F-eredményeit közvetlenül a gazdaság szolgálatába állíthatják. Az innovációs potenciál lassan emelkedik, ebben az NKFP és az EU5-ös keretprogramok támogatása játszik közre, de még mindig elmarad a debreceni és a szegedi egyetemekhez allokált K + F-forrásokhoz képest (Somlódyné Pfeil E. 2007).

Napjainkra a város gazdasági arculatát már a szolgáltatások határozzák meg, de az igazi fordulatot, a változás elindítását az Európa Kulturális Fővárosa cím indukálhatja. Elősegítheti a gazdasági kitörési pont megtalálását Pécs és régiója számára a kulturális ipar és a turizmus vonatkozásában is. A világ fejlett térségeiben a kulturális ipar egyre kitüntetettebb szerepet vállal, napjainkra már felülmúlhatja a hagyományos ágazatokat is az olyan gazdasági mutatókban, mint a foglalkoztatás, tökebefektetések stb. A kulturális alapú területfejlesztés megoldást jelent a korszerűtlen gazdasági szerkezetű térségek hátrányos helyzetének felszámolásában is. Világszerte azok a települések bizonyulnak gazdaságilag is sikeresnek, amelyek a kulturális szolgáltatások erősítésével növelték vonzerejüket és népességmegtartó képességüket. A pécsi 2010-es kulturális évhez tervezett programokhoz és a nagyberuházásokhoz (Tudásközpont, Koncert- és konferenciaközpont, Zsolnay kulturális negyed egy nagy Kiállítótérrel, a közterek átalakítása) kapcsolódó kulturális ipar és kulturális turizmus hosszú távon is hatással lehet a város gazdaságának fejlődésére.

Összegzésképpen elmondható, hogy a megye legfontosabb erősségei a hagyományokban gazdag ipari kultúra, a szolgáltató ágazatok viszonylag nagy súlya, a mezőgazdaság fejlett térségei, gazdag turisztikai kínálat, a megyeszékhely regionális-központ jellege kiemelkedő oktatási és kulturális, valamint alakuló nemzetközi funkciókkal. Potenciálisan hasznosítható a geopolitikai helyzet a mediterrán és balkáni térségekhez való közelség, az V/c korridor, a nemzetiségek és a megye a már kialakult nemzetközi kapcsolatai.

2. Tuzla kanton

Az Északkelet-Boszniában elhelyezkedő Tuzla kanton (TK) a korábban tuzlai régiónak nevezett területen jött létre 1994-ben, melyet a Daytoni Megállapodás (1995) értelmében 13 közigazgatási egységre tagoltak.¹ Napjainkban ez a terület a FBiH egyik legnagyobb

kiterjedésű (2649 km²), és legsűrűbben lakott régiója (189 fő/km²). TK a FBiH területének 10%-át, az egész ország területének 5%-át foglalja el. A kanton 2005-ben jelenlévő (becsült) lakossága – 502 862 fő – a FBiH lakosainak 21%-át (az egész ország lakosságának 11%-át) tette ki, így a népesség nagyságának szempontjából a 10 kanton közül az első helyen állt (Hasković, R. 2000). Az északkeleti országrész integrációjában a legjelentősebb szerepet – a kanton urbánus központja – Tuzla tölti be, amely a területen található 12 város közül a legnépesebb (97 000 fő), és a legsűrűbben lakott település (448 fő/km²). Tuzla régiójának nemcsak adminisztratív és ipari centruma, hanem egyetemi városként szűkebb térségének kulturális és szellemi központja is.

2.1. Az 1970-es, 1980-as évek fejlődési tendenciái

Az 1950-es évektől kezdve Tuzla és környéke egyre jelentősebb szerepet játszott Északkelet-Bosznia gazdasági rendszerében. A tuzlai régió konjunktúrája az intenzív iparosításon alapult, amely mind mennyiségileg (a kapacitás, az előállított termékek és a dolgozók számának növekedése stb.), mind minőségileg (a gazdasági szerkezet fejlődése) megmutatkozott. Az ipari fejlődés alapjául a mai kanton központi területein (Tuzla, Lukavac, Živinice, Banovići) található bőséges ásványi- és nyersanyagkészletek szolgáltak, ami egyben az iparosítás típusát is meghatározta (3. táblázat). Az egyik vezető ipari komplexum („SODASO Holding”, amely a 1980-as évek végén 7000 munkással rendelkezett) a bőséges helyi só- és kvarchomok készleten, míg a másik a szénkészleteken fejlődött. Az 1990-es évek elején a helyi bányákban és a bányászati üzemekben 16 000 munkást foglalkoztattak (Klapić, M. 2001).

Tuzla regionális centrumként polarizációs hatással bírt, amely főként a beruházások, a nagyszámú képzett munkaerő és a lakosság koncentrációjában, valamint a tömeges termelésben mutatkozott meg. A bányászat mellett a fém-, a vegyi-, az építő- és a könnyűipari ágazatok prosperáltak. Az ipari fejlődés eredményeként épült fel Tuzlában az ország egyik legerősebb egyetemi klinikai központja.

3. táblázat. Egyes tuzlai ipari termékek aránya az összes BiH és Jugoszláv termelésben

Termék neve	Termék mennyisége/év	Időpont	Összes BiH termelés %-a	Összes Jugoszláv termelés %-a
Szén	5 millió t	1970-es évek közepe	82%	20%
Elektromos energia	4500 GWh	1970-es évek közepe	40%	8%
Só	850 000 t	1980-as évek vége	100%	97%
Folyékony klór	adat nélkül	1980-as évek vége	73%	39%
Poliol	adat nélkül	1980-as évek vége	adat nélkül	87%
TDI	adat nélkül	1980-as évek vége	adat nélkül	100%
Mosópor	adat nélkül	1980-as évek vége	adat nélkül	18%

Forrás: Klapić, M. 2003. alapján szerk. Kolutác, A. 2008.

A tuzlai ipar kiépülését a terciér szektor és az infrastruktúra fejlődése követte. Az ipari konjunktúra a kutatási és fejlesztési tevékenység fellendülését (különbféle intézetek), illetve az oktatás minőségi javulását és kiszélesedését eredményezte. 1976-ban alakult meg a Tuzlai Tudományegyetem, amely idővel a régió gazdasági struktúrájának megfelelő karokkal bővült (pl. bányászati, gépészmérnöki, elektrotechnikai, közgazdasági stb.), így biztosítva a helyi felsőfokú szakemberképzést.

A mai kanton területének lakossága az 1948–1991 közötti periódusban több mint megkétszereződött (220 000-ről → 492 000 főre), ami évi 1,8%-os növekedésnek felel meg. Ugyanebben az időszakban országos viszonylatban csak évi 1,2%-os növekedésről beszél-

hetünk. Az 1980-as évek végéig a mai TK területe tehát BiH demográfiailag leggyorsabban telítődő régióját jelentette (Đozić, A. 2003).

1960 és 1990 között Tuzlában megkétszereződött a munkavállalók száma (23 808-ról → 49 733 főre). Az új munkahelyek teremtése, valamint a jó elhelyezkedési lehetőség a lakosság tömeges koncentrációját eredményezte a kanton urbánus központjában. Amíg az 1948–1991 közötti periódusban Tuzla općina lakossága 82 000-rel nőtt, addig magának a városnak a lakossága megnégyesződött (21 000-ról → 84 000-re). Ez a demográfiai növekedés a természetes szaporulaton (56%) és a migrációs nyereségen (41%) alapult. Az 1980-as évek végén a foglalkoztatottság mértéke (38%), valamint a lakosságszám szempontjából Tuzla a többi bosznia-hercegovinai regionális centrum (Banja Luka, Mostar, Zenica) előtt járt.

Tuzla fejlett iparával, szolgáltatási szektorával és technikai infrastruktúrájával pozitív hatást gyakorolt vonzáskörzetére, ami főként a perifériák foglalkoztatottságának mértékében, energetikai- és nyersanyagellátásban mutatkozott meg. Az 1980-as évek elejétől kezdve igen jelentős volt a napi ingázás mértéke, több mint 40 000-en jártak be naponta a központba dolgozni, tanulni stb.

A lendületes kezdet után azonban a tuzlai gazdasági növekedés dinamikája az 1980-as évekre megtorpan, mely a város vonzáskörzetére is kihatott. A tuzlai gazdaság hozzájárulása északkelet-boszniai gazdasági produktumhoz az 1970-es évek közepétől fokozatosan visszaesett. Az egyoldalú gazdasági struktúra (pl. fejletlen mezőgazdaság), a csökkenő investíció, a technikai apparátus fokozatos elöregedése ipari leépüléshez vezetett, az életminőség romlása, illetve az egyre nehezebbé váló elhelyezkedés pedig migrációs veszteséget eredményezett. Az 1981–1991-es népszámlálások között 42 189-en vándoroltak el a területről, ami a helyi népességszám 42%-os visszaesését jelentette. Mindez az egyre mélyülő jugoszláv gazdasági és politikai válság következményének tekinthető (Klapić, M. 2003).

2.2. Az 1992–1995 közötti háborús periódus jellemzői

Az 1992 és 1995 között zajló boszniai háború eseményei (Gulyás, L. 2000; 2005) negatívan hatottak Tuzla kanton lakosságának demográfiai összetételére és gazdasági fejlődésére. Tuzla és környéke – más boszniai területekhez hasonlóan – a demográfiai-gazdasági folyamatok erőszakos megváltozását élte meg.

A mai Tuzla kanton területén az 1991-es népszámlálás szerint 493 887 lakos élt, ebből 70% bosnyák, 7% horvát, 13% szerb, 3% egyéb, 7% jugoszláv nemzetiségű volt. A háborús események hatására megindult kényszerű migráció a lakosság etnikai struktúrájának átforgatódását eredményezte Északkelet-Boszniában. A Drina-mente bosnyák lakossága a regionális centrumok (Sarajevo, Tuzla), és a környéken lévő többi nagyobb város felé menekült. Az általuk hátrahagyott településekre szerbek költöztek, megváltoztatva ezzel a régió etnikai és szociális-demográfiai struktúráját. A háború során egész BiH több mint 70 općinájából körülbelül 150 000 személy menekült Tuzla kanton területére, ami igen magas népességkoncentrációhoz vezetett (540 fő/km²). A helyi lakosság egy része (21 358 fő, főként szerb nemzetiségűek) a háború kezdetekor a kantont elhagyva a RS-ba, illetve Szerbiába költözött át (Đozić, A. 2003).

A közvetlen embervesztés mellett a háború a terület lakosságának reprodukciós képességét is negatívan befolyásolta. 1991 és 1994 között a természetes szaporulat mértéke drasztikusan csökkent a kantonban (7,3-ról → 1,3-ra), ami a háborús események természetes velejárójának tekinthető.

A háború 4 éve súlyos károkat okozott a tuzlai régió gazdasági életében is (pl. ipari objektumok lebombázása, felgyújtása, kirablása; felszerelésük megsemmisülése, megrongálódása; termelésekmaradás; elmaradt bevétel stb.). A Tuzla környéki közlekedési blokád

miatt megszűnt az árubehozatal, a kivitel, több vállalat nyersanyagforrását és felvevőpiacát elveszítve működésének leállítására kényszerült. Az ipari üzemek jórésztében azonban a terület védelmét segítő irányított háborús termelésre álltak át, amely a becslések szerint háború előtti hozam 10%-át sem tette ki.

A tuzlai ipar egyik legfontosabb ágazata, a bányászat a helyi lakosság energiával való ellátása érdekében a háború alatt sem szűnt meg. A szénbányáknak sikerült megfelelő mennyiségű nyersanyaggal ellátni a Tuzlai Hőerőművet („TE Tuzla”), amely így folyamatosan elő tudta állítani a kórházak, a fegyveres erők, az iskolák és a lakosság számára szükséges elektromos áramot. A vegyi anyag-termelés jó része az 1992-es évben realizálódott (klór, nátrium-klorid stb.), ezután több termék előállítását beszüntették (pl. propilén-oxid). A kémiai feldolgozóipar folyamatos működését a „DITA” biztosította igen alacsony kapacitással. A korábban virágzó építő- és könnyűipari termelés ugyancsak megszűnt, vagy háborús szükségleteket elégített ki. A fémipari komplexumokban („TTU”, „Livnica čelnika”, „ELIR”) a termelés 30% körüli volt. A lakosság és a fegyveres erők ellátását célzó élelmiszeripari működés azonban a háború alatt is jelentős maradt (pl. 1992 és 1995 között 39 441 t finomlisztet, 70 000 hl pasztörözött tejet, 350 t száraz élesztőt állítottak elő). Az ipari és mezőgazdasági termelés mellett a lakosság fennmaradását a gazdaság egyéb ágaiban való elhelyezkedés biztosította (pl. vízgazdálkodás, építőipar, kereskedelem, út- és vízvezeték-rendszer karbantartása stb.).

4. táblázat. Egyes tuzlai ipari termékek háborús termelésének mértéke

Nyersanyag, ipari termék neve	Az 1992-1995 között termelt összes mennyiség	Az utolsó háború előtti év (1991) összertermeléséhez viszonyítva
Elektromos áram	2823 MWh	62%
Lignit	3 millió t	34%
Kősó	42 000 t	30%
Sós víz	2,4 millió m ³	108%
Vákuum só	124 000 t	60%
Kvarchomok	97 000 t	73%
Mosópor és más tisztítószer	14 406 t	27%

Forrás: Klapić, M. 2001. alapján szerk. Kolutác, A. 2008.

1992 és 1995 között a többi boszniai régióhoz képest Tuzla kanton területén jelentős gazdasági aktivitás folyt, amelyet – ahogy azt már említettük – a lakossági szükségletek ellátásának és a terület védelmének szolgálatába állítottak (4. táblázat).

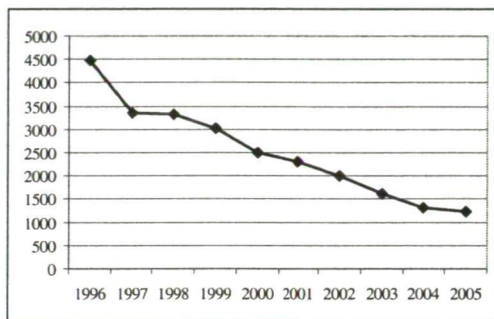
2.3. A háború utáni periódus tendenciái és problémái

Az 1992–1995 között zajló háború egész Bosznia-Hercegovinában megváltoztatta a lakosság természetes szaporulatának normális folyamatát, melynek következményei a vizsgált régióban is megmutatkoznak.

A háború előtti időszakhoz képest TK népességének természetes szaporulata napjainkra kritikus ponthoz érkezett, mértéke folyamatosan csökken. Az 1961–1970 közti periódus 20‰-éhez képest ez a mutató az 1981–1990 közti időszakban 10‰-re esett vissza, és a háború után (1996–2000 között) is tovább csökkent a szimbolikus 5–6‰-ig, ami nem biztosítja a lakosság természetes reprodukcióját (Kikanović, M. 2001). Az 1996–2005 közti időszakban a születések száma folyamatosan csökkent (10 év alatt kevesebb, mint egyharmadára), a halálozások száma pedig ezzel egyenes arányban nőtt. Mindez természetesen negatívan hatott a terület természetes szaporulatára, amelynek alakulása az országon belüli trendnek felel meg, vonalának futása azzal egyirányú (1. ábra).

Az életkori megoszlást vizsgálva kitűnik, hogy a 2005-ben regisztrált népesség 18%-a a 0–14, 72%-a a 15–64, míg 10%-a a 65 év feletti kategóriába tartozott, míg a nemek szerinti bontásban 47% volt a férfiak, 53% a nők aránya. A válságos demográfiai helyzethez hozzájárul még az idősebb (65 év feletti) korosztályba tartozók számának folyamatos növekedése is, amely a kevesebb gyermek születésének, illetve az aktív dolgozó korosztályba tartozók munkavállalás céljából külföldre irányuló kivándorlásának a következménye.

1. ábra. A természetes szaporulat alakulása Tuzla kantonban a háború utáni periódusban
(Forrás: Statistički godišnjak/Ijetopis FBiH, Sarajevo, 2005. alapján szerk. Kolutác, A. 2007.)

A népességszám alakulását a nehéz megélhetés és rossz gazdasági helyzet mellett a migráció is nagyban befolyásolja. A produktív korú népesség körében sok a munkanélküli, illetve sokan közülük az országot elhagyva, külföldön keresnek maguknak könnyebb megélhetési lehetőséget. Az otthonmaradók körében a fent említett okok miatt csökken a gyermekvállalási kedv, illetve a hagyományos nagycsaládos modell helyébe a nukleáris típusú lép azáltal, hogy az emberek kevesebb gyermeket vállalnak, mint azelőtt (három-négy helyett csak egyet-kettőt).

A háború során lezajlott etnikai változások következtében napjainkra Tuzla kanton lakosságának 90%-át a bosnyákok adják, őket nagyságrendben a horvátok (5%), a szerbek (3%), és az egyéb nemzetiségűek (2%) követik. A jugoszlávok kategóriája Jugoszlávia felbomlása után eltűnt, és a statisztikákban addig így szereplők nagy valószínűséggel a szerbek és a bosnyákok közé sorolták magukat ezt követően.

Ami a belső menekültek visszatelepülési folyamatát illeti – a nehézségek ellenére, illetve BiH más országrészeihez képest – Tuzla kanton egy sikeres példának tekinthető. Ahogy azt már korábban említettük, a háború befejezésekor körülbelül 150 000 menekült tartózkodott a területen. Számuk 2008 első felére 18 000-re csökkent, ami a jelenlévő lakosságának már csak 3%-át jelentette. A kétirányú visszatelepülési folyamat a vizsgált térségben a végéhez közeledik, azonban még közel sem állt helyre Tuzla kanton lakosságának háború előtti etnikai összetétele – és nagy valószínűség szerint nem is fog már.

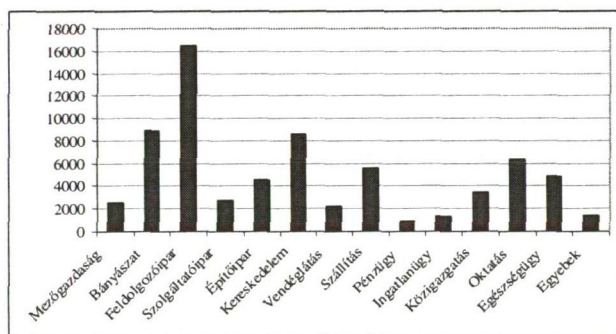
Tuzla kanton fontos ipari központ volt és maradt Bosznia-Hercegovinában, mindez a keresők foglalkozás szerinti megoszlásában is megmutatkozik (2. ábra). A terület legjelentősebb gazdasági ágazata a bányászat (szén, só, ezüst), a feldolgozó-, a szolgáltató- és az építőipar. A foglalkoztatottak 47%-a ezeken a területeken dolgozik. Őket követi a kereskedelmi (12%) és a szállítási (8%) szektor, emellett magas az oktatásban (9%) és az egészségügyben (7%) dolgozók aránya is. Láthattuk, hogy a háború előtt ezek az ágazatok prosperáltak, melyek eredményeként a város lendületesen fejlődött. A mezőgazdasági dolgozók aránya (4%) azonban napjainkban is elhanyagolható, amely az egyoldalú gazdasági szerkezet bizonyítéka.

A vizsgált régió háború utáni gazdasági újjáépítése napjainkban is tart. Habár az ipari

termelés az összes ágazatban folyamatosan nő, a rendelkezésre álló kapacitás kihasználtsága nem megfelelő. A háború utáni periódusban az ipari beruházás szimbolikus mértékűnek mondható, amely nem követi a valós szükségleteket. A gazdaság dinamikus fejlődését többek közt a tőkehiány, a piacvesztés, a fizikailag-technológiailag elöregedett berendezések, a növekvő üzleti veszteség, a nyersanyaghiány, a konkurencia megjelenése, az eladósodás, a képzett munkaerő hiánya és a széttöredezett bosznia-hercegovinai, és exjugoszláv piacon egyre nehezedő termékértékesítés akadályozza (Klapić, M. 2003).

A FBiH-on belül 2003-ban egyedül Tuzla kantonban volt magasabb a munkanélküliek száma, mint a foglalkoztatottaké. A nettó fizetések alapján a vizsgált terület a középmezőnyben, a hatodik helyen állt a kantonok közül. A foglalkoztatás szempontjából az općinák közül elsősorban Kalesija, Doboj-Istok, Gračanica, Gradačac, Kladanj, Lukavac és Živinice lakossága van a legrosszabb helyzetben. Tuzla općina mutatói a többihez képest kimagaslóan jók, ami hagyományos központi szerepköréből adódhat.

2. ábra. A keresők foglalkozás szerinti megoszlása Tuzla kantonban (2003)

(Forrás: Statistički godišnjak/Ijetopis FBiH, Sarajevo, 2004. alapján szerk. Kolutáczi, A. 2008.)

A kanton gazdasági fejlődésének további akadálya a nagyüzemek nem megfelelő privatizációja, melynek következményeként több gyár megsemmisült (pl.: „TTU Tuzla”, „Livnica Tuzla”). A termelési költségek emelkedését a helyi vállalatok leépítésével próbálták ellensúlyozni.² A város legjelentősebb munkaadója (1100 munkásával) jelenleg a Tuzlai Hőerőmű („TE Tuzla”). A jelenlegi gazdasági helyzet miatt a kantonból sokan külföldön vállalnak munkát.

A gazdasági megerősödés alapvető feltétele Tuzla regionális központként való fennmaradásának és további fejlődésének. Mindehhez az alábbi változások szükségesek: a helyi gazdasági szerkezet heterogenizációja, az ipari termelés profilváltása, új gazdasági aktivitás a terciér szektorban, naprakész tudás, magasan képzett munkaerő, tőkebefektetés (üzleti együttműködés, külföldi partnerek bevonása, privatizáció véghezvitele), infrastrukturális fejlesztés (a közlekedési utak modernizációja, kiszélesítése, valamint a nemzetközi hálózatokhoz való kapcsolódása, vasútvonalak felújítása és kiépítése), az ipari háttérgazdaság optimálisabb kihasználása (Klapić, M. 2003).

3. Együttműködési javaslatok

Amint azt a fentiekben láthattuk, a vizsgálat tárgyául választott területek társadalmi-gazdasági folyamatai között több hasonlóság is van, melyek a következők:

Pécs és Tuzla a rendszerváltás előtt hasonló múlttal/profíllal rendelkező körzetek, ipari-bányászati centrumok, oktatási-kulturális központok. A korábban virágzó gazdaság mindkét területen tönkrement, melynek eredménye a magas munkanélküliség, a tömeges képzet-

len munkaerő tömeges jelenléte, az alulfizettség, a rurális terek kiürülése az urbánus javára stb. Jelenleg mindkét területen hasonlóan negatív demográfiai folyamatok zajlanak (pl. népességszám csökkenés, elöregedő helyi társadalom, migráció – a képzett munkaerő elvándorlása). Saját országukon belül periférikus fekvésű területek, melyek fejletlen közlekedési és infrastrukturális hálózattal rendelkeznek. Pécs és Tuzla régióközpontok egyben egyetemi városok, illetve saját régiójuk természetes gazdasági, kulturális-szellemi és diplomáciai alközpontjai is. Mindkét terület lakossága etnikailag kevert, amelynek következményeként részben hasonló kisebbségi problémák jelentkezhetnek. Mindkét régiót területileg érinti az V/C korridor keretében megvalósítandó Gdansk–Budapest–Ploče autópálya, valamint mindkét terület alapító tagja a Duna–Dráva–Száva Euroregionális Együttműködésnek.

A két terület közti kooperáció alapjai lehetnek a történelmi tradíciók, a geopolitikai helyzet, a főbb közlekedési útvonalak által biztosított feltételek, a közös gazdasági és politikai érdekek. Véleményünk szerint az alábbi területeken lehetne az együttműködést erősíteni:

- Baranya megye és Tuzla kanton 1998 óta tagjai a Duna–Dráva–Száva Euroregionális Együttműködésnek, azonban a kedvező feltételek megléte ellenére az eltelt 10 év alatt sem sikerült az e területeken élőkben az összetartozás tudatát és egy egységes euroregionális gondolkodásmódot kialakítani. Mindennek megvalósítása érdekében szükség lenne az együttműködési törekvések tudományos igényű alátámasztására, a régiókkal kapcsolatos kölcsönös információ- és ismerethiány felszámolására. Ennek eszközei lehetnek az adott területeken végzett alap kutatások és az azokból származó eredmények publikálása.
- Az eddiginél intenzívebb kommunikáció és tudományos együttműködés kialakítása a Pécsi és a Tuzlai Tudományegyetem között. Egy esetlegesen megvalósuló együttes szakemberképzés számtalan előnnyel bírna (pl. személyes ismeretség, kiterjedt információcsere, a tapasztalatok széleskörű megosztása, az együttműködés emberi és intézményi kapacitásainak gyarapítása, a legjobb gyakorlatok átadása stb.). Az eddig egymástól elszigetelten folyó kutatások összehangolása, a tapasztalatok összegzése lehetőséget adna az eredmények interregionális szinten való hasznosítására, illetve a hasonló problémák együttes megoldására.
- Egy összekapcsolódó gazdasági térség kiépítése, mely módon e területek alkalmassá válhatnak az európai piacon konkurensként való megjelenésre (kölcsönös befektetések stb.).
- Az V/C korridor mielőbbi kiépítése a régiókban, hiszen a korridoron keresztül megvalósuló vasúti és közúti összeköttetés egy történelmi közlekedési tengelyt reaktivál, ami elősegítheti a jelenleg meglehetősen elszigetelt Bosznia-Hercegovina bekapcsolódását az európai vérkeringésbe, és Magyarország Balkán felé való nyitását, a Dél-Dunántúl számára pedig a híd-szerepből adódó előnyök realizálását.

Összegzés

Elemzésünk tárgyául két kisebb, saját országán belül hátrányos helyzetben lévő, hasonló múlttal és profillal rendelkező régió belső problematikájának összehasonlítását választottuk. Baranya megye és Tuzla kanton belső problematikájának feltárása széleskörűen hasznosítható gyakorlati eredményeket tartogat e területek gazdasági-politikai-felsőoktatási szereplői számára. A két terület együttműködésének szorosabbra vonásával, közös fejlesztési stratégiáik kidolgozása peremhelyzetük oldását, egy közös euroregionális gondolkodásmód kialakítását, valamint a Balkán és az EU közti hídszerepük erősítését, ezáltal vonzerejük növelését eredményezheti.

Felhasznált irodalom

Tanulmányok:

- Cholnoky J.* (1922): Az emberföldrajz alapjai. – Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvari Könyvnyomdája, Budapest. 41 p.
- Dozić, A.* (2003): Prinudne migracije i problema razvoja regije Sjevernoistočne Bosne. – In: Nurković, R. (ed.): Regionalno razvojna problematika BiH i susjednih zemalja u procesu približavanja Evropskoj Uniji. Zbornik Radova, UNTZ PMF Odsjek za geografiju, Tuzla, pp. 259–272.
- Gulyás, L.* (2000): Bosznia-Hercegovina története a 90-es években. A jugoszláv állam széthullása III. KAPU 2000/3. szám.
- Gulyás, L.* (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt, Budapest.
- Hajdú Z.* (szerk.) (2006): Dél-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói sorozat. – MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 500. p.
- Hasković, R.* (szerk.) (2000): Tuzlanski Kanton – Tuzla Canton. Bosnia Ars, Tuzla, 160. p.
- Kikanović, M.* (2001): Postratne demografske prilike Tuzlanskog kantona. – In: Pogledi 8. Preporod, Tuzla, pp. 96–103.
- Klapić, M.* (2001): Tuzlanska privreda u posljednjoj deceniji XX. stoljeća. – In: Pogledi 8. (Časopis za pitanja nauke, umjetnosti i kulture.) Preporod, Tuzla, pp. 137–153.
- Klapić, M.* (2003): Uloga Tuzle kao pola rasta u njenom užem (Tuzlanski kanton) širem gravitacionom području (Regija Sjevernoistočna Bosna). – In: Nurković, R. (ed.) Regionalno razvojna problematika BiH i susjednim zemalja u procesu približavanja Evropskoj Uniji. Zbornik Radova. UNTZ PMF Odsjek za Geografiju, Tuzla, pp. 107–122.
- Kolutáczi A.* (2008): A demográfiai helyzet alakulása Tuzla kantonban az 1992–1995-ös boszniai háború után. – In: Mediterrán és Balkán Fórum II./1. 2008. pp. 10–17.
- M. Császár Zs.–Németh J.* (2006): Egyetem és régió – A Pécsi Tudományegyetem szerepe a régió felsőoktatásában. – Földrajzi Értesítő LV./1–2. pp. 141–158.
- Somlyódy E. Pfeil E.* (2006): A Dél-Dunántúl helyi közigazgatásának fejlődési tendenciái. – In: Hajdú Z. (szerk.): Dél-Dunántúl. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 380–394. p.
- Szebényi A.* (2007): A pécsi térség társadalmi-gazdasági vizsgálata, különös tekintettel a szuburbanizációra. – Területi Statisztika X/5. pp. 477–493.

Jelentések, statisztikák:

- A kistérségek társadalmi, gazdasági helyzete. Dél-Dunántúl. – KSH Pécsi Igazgatósága, Pécs, 2006.
- Baranya megye Statisztikai Évkönyve 2006 – KSH Pécsi Igazgatóság, Pécs, 2007.
- Federacija Bosne i Hercegovine u brojkama. – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2006.
- Izveštaj o evidentiranim potencijalnim korisnicima pomoći za obnovu i povratak u BiH. – Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2005.
- Kanton Tuzla u brojkama. – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2002.
- Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine. – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2004.
- Tuzlanski kanton u brojkama. – Federalni Zavod Za Statistiku, Sarajevo, 2006.

Lábjegyzetek

- ¹ A 13 općina a következő: Banovići, Čelić, Doboj-Istok, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lukavac, Sapna, Srebrenik, Teočak, Tuzla, Živinice.
- ² Például a „Rudnik Soli Tuzla” 1991-ben 602, jelenleg 293 munkással dolgozik, a „Rudnik Mrkog Ulja Tuzla” 1991-ben 1436, jelenleg 1029, a „Polet Tuzla” 493 helyett 196, a „Siporex Tuzla” 634 helyett 369 dolgozót foglalkoztat.